POLÍTICA DOS EXILIADOS E POLÍTICA DOS EMIGRADOS

Xosé M. Núñez Seixas

Universidade de Santiago de Compostela

Arquivo da Emigración Galega

Luis Seoane, *Emigrante*, 1967. Óleo sobre lenzo, 100 x 81 cm. Museo de Belas Artes da Coruña

Abordarmos o estudo do exilio galego implica tamén preguntármonos sobre a súa peculiaridade dentro do conxunto do exilio republicano ou antifranquista español¹. Para boa parte da historiografía do exilio republicano español, os exilios vasco ou catalán son subconxuntos específicos claramente identificábeis, mentres o exilio galego non existe. Unha razón desa invisibilidade do exilio galego foi que, entre os emigrantes económicos, os galegos eran lexión. Entre os exiliados, unha minoría. Pero non necesariamente porque os galegos fosen *máis* franquistas que outros peninsulares. A procedencia xeográfica dos exiliados republicanos españois, de certo, reproduce de entrada un factor aleatorio. En virtude diso, as zonas que caeron en mans dos franquistas nos primeiros meses da guerra están claramente infrarrepresentadas, fronte á meirande abundancia de cataláns, asturianos ou levantinos². E os galegos, mesmo supondo que o seu número está infravalorado —ata o de agora lévanse identificados polos seus nomes uns 2141—, non supuñan máis dun seis por cento, como máximo, do conxunto de refuxiados republicanos contra finais de 1939³.

No esquecemento dos exiliados galaicos tamén incide outro factor: a *relativa invisibilidade institucional e grupal* do exilio republicano galego, que foi máis pronunciada sobre todo nos núcleos de asentamento de exiliados que máis atraeron, ata o de agora, a atención dos pescudadores, isto é: México e Francia. Esa relativa invisibilidade foi consecuencia da maior escaseza, fronte a exiliados vascos e cataláns, de axencia colectiva diferencial de moitos exiliados galegos, expresa de xeito manifesto na fundación de asociacións propias, de institucións específicas e representativas, de cabeceiras de prensa independentes, e de ámbitos e círculos de sociabilidade formais nos que se artellase un espazo público distinguido, no que o exilio político galego aparece como un ámbito con personalidade de seu, tanto dende un punto de vista etnocultural como político, e

¹ Boa parte das tipoloxías aquí desenvolvidas pódense atopar devagar en X. M. Núñez Seixas, «Itinerarios do desterro: Sobre a especificidade do exilio galego de 1936», en X. M. Núñez Seixas e P. Cagiao Vila (eds.), *O exilio galego de 1936: Política, sociedade, itinerarios*, Sada-A Coruña: Eds. do Castro / Consello da Cultura Galega, 2006, pp. 11-51, así como id. e R. Farías, «Transterrados y emigrados: Una interpretación sociopolítica del exilio gallego de 1936», *Arbor. Ciencia, Pensamiento y Cultura*, 735 (2009), pp. 113-27.

² Cf. D. Schwarzstein, *Entre Franco y Perón. Memoria e identidad del exilio republicano español en la Argentina*, Barcelona: Crítica, 2001, pp. 83-84.

³ G. Dreyfus-Armand, *El exilio de los republicanos españoles en Francia. De la Guerra Civil a la muerte de Franco*, Barcelona: Crítica, 2000, p. 72. O número de exiliados republicanos galegos está tirado de *O exilio galego. Repertorio biobibliográfico, unha primeira achega*, Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega, 2001 (versión en liña actualizada en: http://www.consellodacultura.org/arquivos/aeg/biblioteca1_detalle.php?id=56).

no que os integrantes posuísen consciencia de pertenceren a un grupo específico. Boa parte dos exiliados galegos non se integraron en círculos de sociabilidade formal, en organizacións ou en agrupacións de ámbito territorial especificamente galego, e só acataron a autoridade das súas organizacións políticas ou a do Goberno da República.

Pola contra, só unha relativa minoría dos exiliados galegos tivo interese en manter unha esfera pública propia. Entre eles contáronse, sobre todo, os exiliados galeguistas, os que, como é sabido, artellaron institucións e organizacións de seu e tentaron construír un ámbito institucional equiparábel ao Goberno vasco ou á Generalitat do exilio (o Consello de Galiza en 1944), dándolle continuidade posterior ata 1975. Pero tamén cómpre contar aquí boa parte dos exiliados comunistas, integrados en organismos como a Alianza Nazonal Galega constituída en México (1941), ou o Bloque Republicán Nazonal Galego constituído en Tolosa en decembro de 1945, continuación do Frente Libertador Gallego constituído en outubro de 1944. Algúns exiliados socialistas crearon en México a Agrupación de Socialistas Gallegos, comandada por Edmundo Lorenzo ou Marcial Fernández; e os cenetistas reconstituíron no exilio a Agrupación de Libertarios Gallegos, primeiro, e a Regional Galaica, despois. Algúns membros salientábeis de Izquierda Republicana crearon igualmente en Bos Aires o Centro Republicano Federal Gallego desa cidade. Con todo, podemos afirmar que só os galeguistas, e mais unha minoría de republicanos de esquerda e comunistas que se achegaron ás teses nacionalistas e acabaron por as faceren súas, mantiveron despois de finais da década dos corenta o interese en artellar un ámbito institucional, político e de sociabilidade exclusiva ou preferentemente galaico. E o Río da Prata foi o seu asento principal. Bos Aires foi a capital do exilio galego, como en moitos aspectos foi a capital *social* e ata cultural de Galicia ata ben entrada a segunda metade do século xx⁴.

De xeito paralelo, moitos exiliados galegos integráronse, a título individual, en institucións recreativas ou étnico-mutualistas constituídas por emigrantes galegos, e compartiron con eles ámbitos de sociabilidade. Ata tal punto que moitos emigrantes económicos tornáronse antifranquistas grazas ao contacto cos exiliados; e moitos exiliados chegaron a desenvolver unha sorte de osmose cos emigrantes económicos, esluíndo a fronteira —xa de seu conceptualmente borrosa— entre ambas as dúas categorías de maneira notoria. A fronteira entre o que podemos denominar *exilio galego* e o que po-

⁴ V. Santidrián Arias, "Política do exilio", en Núñez Seixas e Cagiao Vila (eds.), *O exilio galego*, pp. 217-42.

deríamos definir como *participación galega no exilio republicano español* non é sempre nida. Para algúns, tratábase de ámbitos arredados, e sostiñan que era conveniente, como pensaba Castelao, que se mantivesen afastados. Para outros, un estaba integrado de xeito orgánico no outro, malia manter algunhas especificidades organizativas. E para outros máis non había diferenza ningunha: o sobranceiro era a identidade de clase, a identidade republicana ou, en definitiva, a identidade española democrática.

UN EXILIO PECULIAR?

O exilio galego, malia non manter sempre e en todos os puntos de destino unha especificidade singular dentro do exilio republicano español, presenta algúns trazos distintivos no seu artellamento organizativo e mais nas súas dinámicas políticas.

1. En primeiro lugar, en Galicia apenas houbo fronte de combate. A situación xeográfica de Galicia motivaba que o país se convertese nunha rateira. O exilio galego non sempre compartiu a experiencia miliciana, senón que tamén procurou a vía directa a América, adoito a través de Portugal. Mais non houbo unha enxurrada de refuxiados cara a fronteira ningunha.

2. En parte por iso, os exiliados galegos amosaron unha menor tendencia a ficaren en Europa, nomeadamente en Francia. Pola contra, os galegos mostraron unha meirande predisposición a radicárense en América. Non só como resultado da política de acollida dalgúns gobernos latinoamericanos, das evacuacións xestionadas polo SERE e mais pola JARE, que en efecto deron cun apreciable número de galegos en México, Santo Domingo (por un tempo), Cuba e Chile. Francia era quizais o país de acollida natural dos exiliados políticos españois dende o século XVIII pola súa proximidade xeográfica; mais non para os galegos. Diante todo, por razóns históricas que *redimensionaban* as distancias. As redes microsociais preexistentes xeradas pola tradición migratoria do país posibilitaron a moitos exiliados galegos dispoñer de coñecidos, familiares ou amigos en diversos puntos de América, que polo xeral cadraban coas zonas ás que se dirixiran as cadeas migratorias das súas respectivas freguesías ou concellos. Iso posibilitaba unha relativa dispoñibilidade de información e de recursos, que podían ser fornecidos, nalgúns casos, polos parentes ou conveciños radicados en América. Emigrantes e exiliados, malia distinguírense claramente no que fai ás condicións de saída, han percorrer en varios treitos un iti-

nerario semellante: coñeceren as oportunidades, conseguir auxilio para acadaren o seu destino por vías legais ou ilegais, con algún tipo de documentación. Nese punto, tanto un emigrante como un exiliado na Arxentina peronista precisaban dispor dunha carta de chamada ou dun contrato de traballo ficticio conseguido a través dos parentes, antigos conveciños ou amigos residentes no país⁵. En varios casos, ademais, os exiliados xa eran persoas cunha ampla experiencia vital de mobilidade xeográfica, pois eles mesmos foran emigrantes denantes da Guerra Civil, e adoito debían a esa primeira socialización laboral e política en América o seu compromiso político-ideolóxico posterior. Outros eran fillos de familias que migraran, e varios deles naceran alén mar. Velaí o caso de Luís Seoane, pero tamén de Lorenzo Varela, do agrarista de Fornelos da Ribeira Román Rodríguez e de tantos outros. Iso facilitaba os trámites da súa volta e, mesmo, serviu para lles salvar a vida.

3. A excepcional importancia que, no caso galego, cobraron as colectividades organizadas e concienciadas de emigrantes en América, como fornecedoras de recursos, canalizadoras de información e polos de atracción á hora de os exiliados escollerem, ou buscarem, un destino migratorio, complementándose co papel das redes microsociais de carácter privado. Exerceron ese papel de fornecedoras de recursos mediante a constitución de organismos específicos para o envío de fondos aos refuxiados galegos nos campos de concentración de Francia, como —entre outros— a Central Gallega de Ayuda al Frente Popular Español e, máis tarde, a Central Gallega de Ayuda a los Refugiados, constituída a finais de 1938 no seo da Federación de Sociedades Gallegas (FSG) de Bos Aires. A eles sumáronse varios comités de axuda creados na colectividade de inmigrantes galegos da capital arxentina dende o comezo do conflito bélico, ás veces a escala municipal ou comarcal, que en ocasións fixeron subscricións para enviar fondos a algún coterrán do que

⁵ Cf. N. A. de Cristóforis, "El último ciclo de inmigración gallega en la Argentina: Una aproximación a sus características principales", in id. e A. E. Fernández (eds.), *Las migraciones españolas a la Argentina: Variaciones regionales (siglos XIX-XX)*, Bos Aires: Biblos, 2008, pp. 77-105. Para o contexto das políticas migratorias arxentinas que condicionaban as estratexias individuais de migrantes e exiliados, cf. C. Biernat, *¿Buenos o útiles? La política inmigratoria del peronismo*, Bos Aires: Biblos, 2007, pp. 134-45, e M.ª J. Fernández Vicente, *Émigrer sous Franco. Politiques publiques et stratégies individuelles dans l'émigration espagnole vers l'Argentine et vers la France (1945-1965)*, Lille: ANRT, 2004, pp. 264-331; F. Devoto, "Ideas, políticas y prácticas migratorias argentinas en una perspectiva de largo plazo (1852-1960)", *Exils et Migrations Ibériques au XXe siècle*, 7 (1999), 29-60.

se coñecía a súa situación nos campos de refuxiados franceses⁶. A existencia desas organizacións foi fundamental para que determinadas personalidades políticas do exilio galego se radicasen na Arxentina. Mais, igualmente, as dúas sociedades de instrución de ámbito microterritorial que existían en 1939 en Bos Aires desempeñaron un sobranceiro papel como fornecedoras de recursos a escala máis reducida, recadados mediante subscricións e festivais, para custear pasaxes de co-terráns cuxa presenza nun campo de refuxiados francés chegaba a coñecerse, ou sinxelamente para facerlles chegar algún tipo de axuda.

4. A dispoñibilidade de polos de atracción en América, produto da emigración anterior a 1936, e a abundancia de redes microsociais (formais —cristalizadas en asociacións— ou informais) que ligaban as parroquias de *acá* e *acolá* tamén tiñan outra consecuencia. O exilio galego á Arxentina (e Uruguai) tivo, en comparanza co conxunto do exilio republicano español —e deixando á parte o particular caso vasco—, un perfil social relativamente menos elitista *en relación coa colectividade de inmigrantes “económicos” xa establecida* que o sinalado para o conxunto dos exiliados españois na Arxentina, e para América en xeral⁷.

Certamente, tiveron máis facilidades para ingresar na Arxentina aqueles que eran considerados, pola súa cualificación, man de obra atractiva. Mais, con todo, unha primeira lectura suxire que a porcentaxe de labregos e mariñeiros, e de obreiros cualificados e non cualificados, entre os exiliados galegos na Arxentina é maior que no caso de México. O que os achegaría máis (sen por iso desaparecer a distancia) ao perfil social medio dos inmigrantes galegos na República austral. O “pingueo” de exiliados antifranquistas posterior a 1939-1940 tendeu a dirixirse con máis claridade cara á Arxentina, seguindo a tendencia tamén observábel no exilio republicano

⁶ A Central Gallega, amais de xestionar varios permisos de residencia e financiar pasaxes, conseguiu tamén que o Goberno chileno autorizase a entrada de varios grupos de exiliados dende Santo Domingo a Chile; e atendeu os pasaxeiros galegos do buque *Masilia* , chegados a Bos Aires en novembro de 1939 con destino inicial a Chile, pero que puideron ficar no país grazas á campaña de prensa do xornal prorrepblicano *Crítica* . Vid. X. M. Núñez Seixas, *O galeguismo en América, 1879-1936* , Sada: Eds. do Castro, 1992, pp. 301-05; H. Díaz, *Historia de la Federación de Sociedades Gallegas. Identidades políticas y prácticas militantes* , Bos Aires: Biblos / Fundación Sotelo Blanco, 2007, pp. 86-96, e S. Montenegro, “Republicanos, gallegos y socialistas en la Argentina: la organización de los Comités de Ayuda a la República durante la guerra civil española”, en VV.AA., *Historia Nova IV* , Santiago de Compostela: AGH, 1997, pp. 267-80.

⁷ Schwarzstein, *Entre Franco y Perón* , pp. 42-43; B. Ortuño Martínez, “El exilio español de 1939 en Argentina. Una visión de conjunto”, *Boletín del CIRSP* , 2 (2009), pp. 35-42.

español en xeral. As oportunidades de cadaquén nos países receptores dependeron de múltiples factores. Emporiso, no esencial, aquelas foron semellantes aos de calquera inmigrante: unha ecuación entre os seus *coñecementos*, bagaxe formativa e cualificación profesional, e mais os seus *coñecidos*, as redes sociais en que apoiárense. Coma no caso dos emigrantes, pódese afirmar que a inserción socio-laboral dos exiliados foi máis favorábel para aqueles de meirande formación e sen seren demasiado avanzados en idade para o mercado laboral e que dispuxesen de redes de apoio (familiares, comunitarias e de veciñanza, profesionais ou políticas) nos países receptores. Os intelectuais, profesores e universitarios acharon na súa maioría un acubillo relativamente favorábel e dispuxeron de oportunidades para exercitaren a súa profesión. Mais os perfís prosopográficos dispoñíbeis tamén semellan indicar que na Arxentina os exiliados de certa formación, como obreiros cualificados, empregados ou artesáns, puideron forxar un futuro relativamente gasalleiro.

5. Unha peculiaridade adicional foi que, a diferenza dos círculos de exiliados cataláns e vascos, o exilio galego tivo unha problemática *existencia institucional autónoma*. Porén, isto non quere dicir que fose inexistente. De feito, poderíamolo situar nun punto intermedio nunha hipotética clasificación de especificidade e dinámica autónoma que fose dun punto cero (exilio español *xenérico*) a un punto dez (exilio nacionalista vasco ou catalanista). A colocación dese punto variará, con todo, segundo o país e a época que esteamos a tratar. En xeral, podemos afirmar que acadou o seu máximo no exilio galego no Río da Prata, grazas á forza do tecido societario autónomo dos inmigrantes galaicos xa establecidos e á influencia relativa nel dos galeguistas. Estes estaban interesados en preservar esa especificidade mediante o mantemento de institucións propias, que aspiraban a unha integración suprapartidaria e *patriótica* da colectividade inmigrada (coma o Consello de Galiza, a Irmandade Galega ou a Comisión Intersocietaria para a Conmemoración das Datas Patrióticas Galegas); así como mediante o desenvolvemento dunha cultura política específica, cimentada nunha liturxia conmemorativa e simbólica propia (os banquetes e homenaxes co gallo do 25 de xullo, do 28 de xuño ou dos Mártires de Carral, o “inventado” culto á Galiza Mártir os 17 de agosto, a partir da iniciativa de Castelao en 1942 para conmemorar o fusilamento de Alexandre Bóveda, e, após 1950, o culto á lembranza de Castelao) e mais nun tecido editorial, xornalístico, radiofónico e publicístico de seu.

Todo o anterior contribuíu a forxar unha *esfera pública* autónoma e identificativa, que nalgúns aspectos se fixo extensiva ao conxunto da colectividade galega, que

adoptou varias desas conmemoracións como propias⁸. Esta especificidade mantívose, ao noso xuízo, ao longo das décadas de 1940 e 1950, para comezar o seu devalo no decurso da década dos sesenta e practicamente desaparecer na década dos setenta.

6. Unha especificidade dos galegos, aínda que non exclusiva deles, foi o feito de que os expatriados incidiron claramente nas dinámicas comunitarias e organizativas das colectividades de emigrantes galegos nos diversos puntos de América, o que se reflectiu na integración dos exiliados ou non nas estruturas societarias e mutualistas constituídas polos emigrantes. Estas últimas non representaban a totalidade da colonia emigrante, senón unha parte minoritaria, aínda que significativa: o escaso 20-25 por cento dos emigrantes galegos varóns maiores de idade que se adherían a unha asociación étnica. Mais constituían unha estrutura de oportunidades aberta ao adoutramento e actuación política, amais dun marco de acollida privilexiado. A interacción entre exiliados e emigrantes organizados tivo varias faces e, igualmente, adoptou diversos modelos segundo os diferentes países. Iso dependía pola súa vez de tres factores: a) o grao de artellamento societario dos inmigrantes galegos no intre de os exiliados chegaren; b) a orientación sociopolítica predominante desas institucións societarias e mais das súas elites, e c) as estratexias dirixidas cara ao liderado da comunidade inmigrante por parte dos exiliados, nomeadamente dos seus grupos e faccións político-ideolóxicas máis representativas.

POLÍTICA DOS EMIGRANTES E POLÍTICA DOS EXILIADOS

A interrelación entre exilio e emigración non era en absoluto un fenómeno novo. Os comezos do asociacionismo galego inmigrante na Arxentina, Uruguai e Cuba estiveron estreitamente ligados á axencia como líderes étnicos de expatriados republicano-federais de xeito complementario a outros actores. O mesmo acontecera, por exemplo, cos italianos e con outras colectividades hispánicas⁹. De feito, na

⁸ M. Valcárcel, "O discurso político na prensa galeguista do exilio", en Núñez Seixas e Cagiao Vila (eds.), *O exilio galego*, pp. 271-88.

⁹ Vid. A. Duarte, *La República del emigrante. La cultura política de los emigrantes españoles en Argentina (1875-1910)*, Lleida: Milenio, 1998, e F. Devoto, *Historia de los italianos en la Argentina*, Bos Aires: Cámara de Comercio Italiana en la República Argentina, 2006, pp. 165-232.

maioría dos procesos de conformación das colectividades inmigrantes e os seus tecidos asociativos entre 1850 e 1930 tivo lugar unha combinación de intereses de diferentes actores: expatriados de diferentes camadas (republicanos do XIX, activistas anticaciquís, anarquistas, prófugos); emigrantes *mobilizados*, e elites inmigrantes do ascenso económico, tanto na Arxentina como noutros países de inmigración masiva¹⁰.

Agora, porén, a situación era algo máis complexa. Existían, dunha banda, elites societarias autóctonas, forxadas na axitación política, o xornalismo, o sindicalismo e o liderado asociativo na América e adoito tamén en Galicia denantes de emigraren, ou durante algunha estadía de retorno. Ademais das elites pertencentes aos sectores medio-altos da colectividade, interesadas por diferentes motivos —prestixio, clientelismo, poder simbólico— en accederen aos postos directivos das entidades de emigrados, existían canda elas os emigrantes que podemos denominar *concienciados* ou *mobilizados*, activistas que adoito exercían un liderado étnico *afirmativo* no seo da comunidade de inmigrantes e abrigaban proxectos políticos de redención do país de orixe, en clave social, cultural ou etnonacional (se non de todas ao mesmo tempo). Doutra banda, cos exiliados entraron na lideira política, polo control das asociacións de emigrantes, actores condicionados por unha experiencia radical (a Guerra Civil) que creara fortes solidariedades entre eles, mais tamén unha morea de cismas e animadversións no seo do propio eido das forzas que defenderon a República ata a súa caída, con desavinzas internas entre socialistas prietistas e negrinistas, cenetistas e comunistas, *casadistas* e partidarios da resistencia ata o final, pasando pola desconfianza mutua que profesaban republicanos españois e nacionalistas cataláns, vascos e galegos. A iso engadíanse as acedas disputas arredor da xestión dos fondos para a evacuación dos refuxiados republicanos dos campos franceses cara a América, condicionadas pola rivalidade entre a JARE e mais o SERE.

Igualmente, cos exiliados chegaron algúns protagonistas político-ideolóxicos novos, que tiveran escasa presenza na política dos emigrantes con anterioridade á Guerra Civil española. Nomeadamente, os comunistas, cuxa influencia foi motivo de numerosas escisións nas entidades de emigrantes influídas por exiliados

¹⁰ Cf. C. Frid e A. Bernasconi (eds.), *De Europa a las Américas. Dirigentes y liderazgos (1880-1960)*, Bos Aires: Biblos, 2006.

e nos centros e agrupacións republicanas de toda América entre 1943 e finais da década de 1950¹¹, e que como grupo organizado estiveran practicamente ausentes das leas e debates políticos da elite societaria galega con anterioridade a 1936, monopolizados a grandes trazos por tres grupos: socialistas, republicanos e nacionalistas galegos, cada un deles dividido internamente en varias faccións e/ou grupos de afinidade e de veciñanza. Xa nunha carta enviada por Ramón Suárez Picallo a Eduardo Blanco-Amor dende a República Dominicana en outubro de 1939 se puña en evidencia a nova liña divisoria que o deputado sadense, el mesmo activista sindical e comunista durante os seus anos mozos na Arxentina, tracexaba entre republicanismo galego e comunismo: “es necesario romper con esa gente. ¡Nos hicieron mucho daño! Para el futuro, nuestro perfil acentuado de republicanos y demócratas, sin contaminación con ellos, nos será de gran utilidad”¹².

Os exiliados que se integraron nas colectividades de inmigrantes optaron, na maioría dos casos, por tentaren influír ou integrárense en asociacións de inmigrantes cuxa natureza era, polo xeral, mutualista-asistencial, recreativa e cultural. Con iso, víanse tamén obrigados a modularen a súa mensaxe en termos comunitarios e interclasistas, para manteren a afiliación ás entidades e o vencello territorial como elo de cohesión. Iso impuña serias eivas á conversión das entidades de emigrantes en simples plataformas de propaganda e concienciación política. Algo que non era novo: xa acontecera, de feito, con anterioridade a 1936.

É evidente que non todos os exiliados amosaron interese, dende finais da década de 1940, en seguiren activamente vencellados ás actividades políticas. Unha boa porcentaxe daqueles dedicouse a reconstruír a súa vida. E non todos os exiliados quixeron buscar o contacto coas colectividades de inmigrantes coterráns. Polo que as observacións seguintes vanse referir, preferentemente, ás dinámicas de interacción entre os sectores organizados (e, xa que logo, visíbeis) da emigración, o que podemos denominar as *colectividades emigrantes*, e mais os sectores igualmente visíbeis e máis ou menos coordinados, de xeito formal ou informal, dos exiliados.

¹¹ Cf. A. Duarte, *El otoño de un ideal. El republicanismo histórico español y su declive en el exilio de 1939*, Madrid: Alianza, 2009, nomeadamente pp. 228-32.

¹² Carta de Ramón Suárez Picallo a Eduardo Blanco-Amor, Ciudad Trujillo, 19.10.1939 (Biblioteca da Deputación Provincial de Ourense – Fondo Blanco-Amor [BDPO-FBA]).

Podemos sinalar, a grandes trazos, catro modelos de interacción entre colectividade inmigrantes e colectivos exiliados:

1. Nalgúns países, apenas existía comunidade organizada de galegos inmigrantes. Velaí o caso de Venezuela. As primeiras asociacións especificamente galegas que se crean xorden da iniciativa de exiliados políticos, que *fundan* a colectividade.

2. Noutros países, como Cuba, a colectividade galega tiña un alto grao de organización societaria, pero dende a década de 1920 as súas elites dirixentes de signo progresista tiñan un influxo feble, desempeñando, pola contra, a primacía as elites do ascenso económico, de orientación sociopolítica acomodaticia ou conservadora, fronte ás que os exiliados non puideron impoñerse. As institucións galegas máis importantes acabaron por caer en mans dos partidarios do novo Estado franquista dende 1940¹³.

3. Nun terceiro grupo de países o grao de organización institucional da colectividade galega era moi baixo, mentres o perfil social dos inmigrantes era tendencialmente alto e refractario fronte ás ideas republicanas. Velaí os casos de México, Chile ou Brasil.

4. Finalmente, houbo países en que o artellamento societario dos inmigrantes era moi mesto, e existían organizacións mutualistas, político-culturais e recreativas nas que os simpatizantes coa causa republicana desempeñaban un claro papel director. Así acontecía no Uruguai, nos EE UU ou na Arxentina; sen dúbida o exemplo máis claro, así como o auténtico centro *político* do exilio galego, por mor da meirande entidade social e contía da súa colectividade galega inmigrada.

Nestes centros, e nomeadamente na Arxentina, existían unhas elites dirixentes de extracción social diversificada, certo capital cultural e relacional e orientación política comprometida, o que posibilitou a súa fusión e colaboración cos exiliados¹⁴. Pero esa colaboración tamén era extensíbel ás elites societarias de orientación esquerdista (socialista, comunista ou sinxelamente republicana) agrupadas en numerosas asociacións microterritoriais (sobre 300) e na FSG constituída en 1921. De feito, os exiliados galegos nunca foron abondos para constituíren o *grosso* da afiliación deses centros e por tanto refundalos na práctica.

¹³ Cf. a descrición de J. Domingo Cuadriello, *El exilio republicano español en Cuba*, Madrid: Siglo XXI, 2009, así como algúns datos en J. A. Vidal, *A Galicia antillana: Formación e destrución da identidade galega en Cuba, 1899-1968*, A Coruña: Fundación Pedro Barrié de la Maza, 2008, pp. 258-62.

¹⁴ B. Cupeiro, *A Galiza de alén mar*, Sada-A Coruña: Eds. do Castro, 1989, p. 137.

EMIGRANTES E EXILIADOS: O CASO ARXENTINO

No caso concreto da Arxentina, a chegada dos inmigrantes repercutiu no proceso de reorganización e novo artellamento societario da colectividade inmigrante que xa comezara con anterioridade á Guerra Civil. Este fora consecuencia da constatación da progresiva inviabilidade económica de entidades de ámbito inferior ao comarcal, sobre todo por mor das baixas no número de socios após 1929 —consecuencia da diminución do fluxo migratorio, así como da crise económica dende ese ano—, e mais da nidia conformación de bandos político-ideolóxicos organizados no seo das elites da colectividade, acentuada pola intensa mobilización inducida polo movemento de solidariedade coa República española.

Que fixeron eses exiliados? Descontando os que se concentraron en buscar un traballo, garantir o sustento das súas familias e agardar unha oportunidade para voltar a Galicia, pero sen se involucrar na política da colectividade, que tamén os houbo (como a viúva de Ánxel Casal, María Miramontes, por exemplo), podemos sinalar as seguintes tendencias xerais:

- a) Os exiliados de tendencia republicana e esquerdista tenderon a converxer cara á FSG, reunificada en 1937 logo da súa escisión entre galeguistas e socialistas en 1929, e dentro daquela gañaron peso as novas posturas procomunistas, diminuindo en troques o influxo directo dos galeguistas, que non obstante continuaron a dar a batalla dentro da Federación ata a década de 1960.
- b) Os exiliados de tendencia galeguista, e algúns dos de tendencia republicana, xogaron tanto dentro do Centro Galego como da nova Casa de Galicia e a FSG, en cuxo seo apoiaron estratexicamente o proceso de constitución dos centros provinciais a partir da fusión de sociedades microterritoriais. Este proceso comezou pola constitución do Centro Ourenán en xaneiro de 1941 e continuou polo Centro Pontevedrés (1942), o Centro Lucense (1942), aínda dentro da FSG ata que saíron dela en novembro de 1944, e mais o Centro Coruñés (1950), considerados pasos intermedios para a constitución dunha grande entidade galega que estendese a súa actividade aos eidos político e cultural, deixando o ámbito do mutualismo para o Centro Galego¹⁵. Con todo, as entidades locais non desapareceron, e esa

¹⁵ Un achegamento, porén excesivamente descritivo e descontextualizado, en G. Vázquez Villanueva (coord.), *Una historia que no cesa: de los centros provinciales al Centro Galicia de Buenos Aires*, s. l.: Xunta de Galicia, 2004.

estratexia puxo a mal os sectores galeguistas agrupados arredor da Irmandade Galega e do Consello de Galiza cos dirixentes esquerdistas e republicanos da FSG e, mesmo, con galeguistas porteños como Eduardo Blanco-Amor¹⁶.

- c) As agrupacións “tradicionais” do republicanismo español na Arxentina seguiron a manter unha certa capacidade de atracción de inmigrantes e exiliados, aínda que a súa convivencia dentro de institucións coma o Centro Republicano Español (CRE) fose máis ben inestábel e suxeita á conformación de diferentes “grupos de afinidade” no seu seo, dentro dunha institución que non prestaba servizos de axuda mutua de ningún tipo.
- d) Fose como unha necesidade de procurar servizos concretos (seguro médico, atención en caso de morte ou baixa laboral, etcétera) ou por encontrárense con coterráns, moitos exiliados tamén se afiliaron ás grandes entidades mutualistas. No caso galego, esta non podía ser outra que o Centro Galego. Pero os exiliados tamén ingresaron, en moitos casos, en asociacións microterritoriais que dispensaban servizos limitados (visitas médicas, seguro de accidente, etcétera) e que desenvolvían ademais unha apreciable oferta de lecer e sociabilidade étnica de base parroquial ou local.

A integración nas sociedades de emigrantes de vocación *apolítica* non puido evitar as disputas político-ideolóxicas no seu seo. Dentro do Centro Galego de Bos Aires, de feito, tivo lugar unha crecente politización das súas disputas internas inducida pola división de opinións a respecto da Guerra Civil, que levou, en outubro de 1938, ao enfrontamento nas eleccións á presidencia dunha candidatura prorrepública, encabezada polo inmigrante lalinense Xosé Neira Vidal, e mais a outra teoricamente apolítica, liderada por Laureano Alonso Pérez. O triunfo asoballante do primeiro inaugurou unha xeira máis ou menos comprometida das directivas do Centro Galego coa causa republicana e co galeguismo, que a grandes trazos había durar ata 1966, aínda que con numerosos altibaixos e abondosas reticencias por parte da “burguesía inmigrante”, que non se opuña a unha *normalización* de relacións coa embaixada franquista. A tensión entre o teórico apoliticismo e o compromiso ideolóxico implícito de entidades que ofrecían servizos mutualistas e recreativos aos seus coterráns, e que temían perder adherentes por mor das divisións políticas, erixiuse nunha dialéc-

¹⁶ Cf. a visión de Blanco-Amor en V. F. Freixanes, *Unha ducia de galegos*, Vigo: Galaxia, 1976, p. 96.

tica constante na historia política do Centro Galego e das súas diversas agrupacións electorais. Esta é, porén, unha historia que aínda fica por escribir¹⁷.

A mobilización político-ideolóxica provocada pola Guerra Civil contribuíra ademais ao xurdimento dunha nova elite dirixente de inmigrantes identificados con diversos matices coa causa republicana, que substituíron os da vella xeración de entre séculos, á dos que naceran a finais do XIX e que, en diversas camadas, introduciran o republicanismo de carimbo rexeneracionista, o socialismo e mais o nacionalismo galego na política da colectividade galaica. Mais agora, o influxo da Guerra Civil e das novas achegas dos exiliados inseriu novos factores na dinámica política endóxena das colectividades.

1. De entrada, a lealdade exclusiva ás propias siglas partidarias (ou faccións dentro dos partidos) máis que á causa da República en xeral, transplantando ás desavizas políticas internas da colectividade de xeito superposto as rivalidades políticas do bando republicano durante a Guerra Civil e a posguerra, o que máis dunha vez provocou tensións cos antigos inmigrantes comprometidos. Velaí o caso, nomeadamente, do xornalista e escritor ourensán Eduardo Blanco-Amor, residente dende 1919 na capital arxentina, onde se convertera nun dos adais principais do galeguismo republicano: ocupou a dirección de voceiro da FSG, *Galicia*, en diferentes períodos, e distinguiuse pola súa actuación xornalística durante a Guerra Civil para recadar apoios en prol da República. Durante a década de 1940, Blanco-Amor conservou a súa tribuna de opinión no semanario *Galicia*, cuxa dirección ocupou de novo dende xaneiro de 1943. Dende esa atalaia, o escritor ourensán defendeu decote a pertinencia de que as liñas xerais da política galega fosen deseñadas polas elites da colectividade inmigrante, e non polos exiliados e as súas retesías político-partidarias¹⁸. Bos exiliados eran só aqueles, como Luís Seoane, Arturo Cuadrado

¹⁷ Cf. un achegamento en M. Fernández Santiago, "Asociacionismo gallego en Buenos Aires (1936-1960)", en X. M. Núñez Seixas (ed.), *La Galicia Austral. La inmigración gallega en la Argentina*, Bos Aires: Biblos, 2001, 181-201. Sobre o Centro Galego, cf. unicamente algúns datos na crónica de E. Sánchez Millares e G. Vázquez Villanueva, *Medio siglo en la historia del Centro Gallego de Buenos Aires*, Santiago de Compostela: Xunta de Galicia, 1993, que refunde en boa parte a útil obra anterior de R. Rodríguez Díaz, *Historia del Centro Gallego de Buenos Aires*, Bos Aires: s. ed., 1940. A recente obra de M. Padorno, *Historia del Centro Gallego de Buenos Aires. Centenario 1907-2007*, Bos Aires: Eds. Galicia, 2007, dubidosamente é merecente das honras da letra impresa.

¹⁸ Cf. X. M. Núñez Seixas, "A dimensión política de Eduardo Blanco Amor (1919-1950): A difícil andaina dun intelectual no galeguismo" *Anuario Brigantino*, 16 (1993), pp. 227-70, para máis detalles (sobre todo, pp. 261-68).

ou Manuel García Gerpe, que na súa opinión non traían con eles as regueifas do desterro, senón que “se han acercado a las masas emigradas para pedir un puesto de atención y de cordialidad en sus filas”¹⁹. Referíndose neste caso aos galeguistas, resumía en 1945 que os exiliados (que el chamaba *emigrados*) permanecían fieis a disciplinas e identidades vencelladas aos partidos políticos da República, mentres os emigrados preferían a política dos ideais e dos principios máis xerais, non vence-llada a identidades partidarias:

Nuestro ejercicio de la política [...] viene a ser, primariamente, un sentimiento, indiscriminable del sentimiento patrio, que luego elaboramos ideológicamente plegándolo a la realidad —casi diría al realismo— de la función política ejercida por los partidos, pero sin llegar nunca a concretar ideologías de partido. Consecuentemente nuestra fidelidad no es a los grupos políticos sino a ese esquema de idea que todo sentimiento contiene implícita, y nuestro apoyo aparecerá siempre condicionado por la eficacia que la política de los partidos puede alcanzar en la plasmación de esa idea. Y, justamente, por tratarse de un sentimiento, de un brumoso y fervoroso sentir lo que se quiere sin saber cómo ha de hacerse, su realización no se halla, para nosotros, tanto en la ideología de un partido como contenida en fragmentos de varias.

La novedad de escindir —o de pretenderlo— la masa de los gallegos demócratas de la Argentina en concretas ideologías de partidos, no es empeño de los emigrantes —no lo ha sido nunca— sino de los emigrados. [...]

Cales eran os ideais suprapartidistas que unirían á maioría dos emigrantes comprometidos coa República nesa altura? Un feixe de principios xerais e compartidos, que en 1945 xa non abandeiraba de maneira específica ningún partido:

Los republicanos gallegos de la Argentina éramos, dentro del complejo de la política española, gentes de izquierda, sencillamente. Este sencillamente quiere decir: en materia confesional, inclinados a las soluciones laicas: libertad de culto, escuela libre, legislación sobre órdenes religiosas, etc. En materia social, partidarios decididos de nuevas formas jurídicas que fuesen capacitando al pueblo español para un más justo disfrute de los bienes de este

¹⁹ E. Blanco-Amor, “La Sexta Guardia”, *Galicia*, 30.1.1943, p. 1.

mundo. En materia cultural, partidarios esforzadísimos —los emigrantes hemos sostenido innumerables escuelas— de la instrucción del pueblo y de su fácil acceso a las carreras y estudios superiores, y en lo regional partidarios de las autonomías, siempre que los elegidos para administrar la nuestra aceptasen previamente los ideales básicos de la concepción republicana, o sea: libertad religiosa, evolución social, cultura popular²⁰.

Un primeiro obxecto das críticas de Blanco-Amor foran os galeguistas da Irmandade Galega e afíns a Castela. Ante todo, por inmiscírense nas eleccións internas da FSG e provocar enfrontamentos entre os diferentes sectores e sensibilidades que coexistían dentro desta, comezando polas eleccións á súa Xunta Executiva realizadas en xaneiro de 1943, así como pola súa promoción dos centros provinciais —que virían a facer unha aberta competencia ao proxecto de coordinación de todas as sociedades microterritoriais de emigrantes baixo a batuta da elite republicana e esquerdista na FSG— e mais pola posterior fundación do Consello de Galiza en 1944²¹.

Mais outro albo das súas diatribas constituía tamén o conxunto dos partidos republicanos, aos que responsabilizaba dunha visión excesivamente estreita dos intereses da República española co gallo da realización da reunión das Cortes en México en agosto de 1945, antes de anunciarse a renuncia da presidencia por parte de Juan Negrín e a formación dun Goberno de concentración presidido por José Giral. Blanco-Amor expresaba non só a preferencia do que el denominaba a “masa emigrada” por un grande acordo entre os diferentes partidos, senón tamén que esa posición “son cosas de emigrantes, no de emigrados. [...] nuestra política no es pragmática ni utilitaria, sino idealista y patriótica. Para nosotros los partidos de la república no son fines en sí, sino medios para que la república se realice, para que cumpla su cometido de progreso y avance de España, es decir, para que la patria halle su camino”²².

Blanco-Amor tamén denunciaba o que estaría a ocorrer no Centro Republicano Español de Bos Aires, vedraña institución que afundía as súas raíces na Juventud Republicana Española fundada en 1904, editora do órgano *España Republicana* dende

²⁰ E. Blanco-Amor, “Nosotros los Emigrantes”, *Galicia*, 28.4.1945, p. 1. Cf. tamén o seu artigo “La Federación y el galleguismo divisionista: Ideas y no coces”, *Galicia*, 29.12.1945, p. 1.

²¹ E. Blanco-Amor, “En defensa de la Federación”, *Galicia*, 3.4.1943, p. 1.

²² E. Blanco-Amor, “Al borde de la traición”, *Galicia*, 11.8.1945, p. 1; id., “Un Gobierno Nacional”, *Galicia*, 24.11.1945, p. 1.

1919, e que coñecera un certo rexurdir coa chegada de varios exiliados republicanos. Porén, o Centro Republicano non fixera “emigrantes” aos exiliados, senón que se contaxiou dos virus da disputa partidista e divisionista que portaban consigo os expatriados, resultado das experiencias da Guerra Civil e da primeira posguerra, comezando pola súa oposición a calquera intelixencia de esforzos cos sectores comunistas: tratábase da “pugna partidista que acompañó a los nuevos residentes, es decir, a los exiliados, en su destierro”, aínda que recoñecía que esa lea “aquí en Buenos Aires, no ha tenido nunca el desgañitamiento, la violencia y la ordinariéz que alcanzó en Francia y en México”. A fidelidade ás siglas e as desavinzas entre os grandes partidos republicanos e as súas faccións incidirían así en “quebrar aquel paralelismo de patria y república, que marchaban unidos en la emoción y en la acción de los viejos residentes para quienes España y su ansia política de renovación eran la misma cosa; como lo eran liberalismo y progresismo izquierdista”. Deste xeito, segundo afirmaba Blanco-Amor de novo en abril de 1946, intre en que o Goberno de José Giral se presentaba como o posíbel —e derradeiro— Goberno de auténtica unidade republicana no desterro, o exilio galego e español en Bos Aires estragara a posibilidade de “no haber opuesto una masa de compensación, una contrafigura de discernimiento y de serenidad que equilibrase de algún modo la alborotada dispersión de los exiliados de México, que tanto daño nos ha hecho”²³.

2. Así e todo, malia as hipérboles ás que recorría un Blanco-Amor sempre difícil de encadrar politicamente, e que talvez atribuíu ao conxunto dos emigrantes os que constituían os seus propios principios políticos —definíbeis como un populismo republicano de esquerda—, non só eran os emigrantes os que compartillaban estes postulados²⁴. Mesmo un exiliado como Alfonso R. Castelao, que en boa medida idealizou as colectividades de emigrantes, e nomeadamente as da Arxentina, concibíndoas como auténticos referentes de lexitimidade da Galicia republicana e autónoma por riba dos partidos políticos do exilio²⁵, chegaba a semellantes postulados en 1946. Para o rianxeiro, que admitía ter cometido un grave erro ao falarlles aos emigrantes galegos

²³ E. Blanco-Amor, “Un gran movimiento de Unidad”, *Galicia*, 20.4.1946, p. 1.

²⁴ Blanco-Amor, nos anos finais da súa vida, mantiña, porén, unha visión máis realista do que era o “mito da Galiza emigrada”, pois recoñecía que a mobilización política e as grandes institucións republicanas e galeguistas da colectividade emigrante foran sostidas por unha minoría: cf. Freixanes, *Unha ducia*, pp. 95-96.

²⁵ Para máis detalles, vid. X. M. Núñez Seixas, “Emigración e exilio en Alfonso R. Castelao: Da ‘moura fartura’ á ‘Galiza ideal’”, *Estudios Migratorios*, 15-16 (2003), pp. 9-48.

en Nova York, en 1939-1940, do Partido Galeguista e non de galeguismo suprapartidario, os emigrantes, ao contrario que os exiliados, non entenderían de partidos, sendo o seu mundo as ideas e principios xerais e mais o patriotismo. Mais os exiliados escorrentaran os “antigos residentes” e contribuíran a crear “antagonismos irracionais [...] tratando de empurrar os emigrados cara o campo franquista, pois soio sinten pracer en cobrilos de aldraxes”. Cumpría por iso evitar que as entidades de emigrantes se visen contaminadas “xa non pol-o hespañolismo unitarista, senón pol-o divisionismo partidista” levado polos refuxiados republicanos. Ora ben, segundo Castelao, foran os galeguistas os que fixeran das colectividades galegas na América un pobo con máis consciencia nacional que a propia Galicia en 1936, “cultivando primeiramente o patriotismo natural de todo emigrado e conducindo así o seu ánimo cara un fito reivindicador, que, como mínimo, reclama a autonomía político-administrativa de Galiza”. A señardade da patria perdida podía ser un eido adubado para cultivar os ideais nacionalistas en América, mais sen facer explicitamente política de partido, por moito que esa táctica tamén supuxese para o rianxeiro, no fondo, aplicar “a política ideolóxica e programática do Partido Galeguista”²⁶. O propio Luís Seoane tamén se fixo eco anos despois da distinción entre política dos emigrantes e política dos exiliados en varias ocasións, e asumiu na década de 1950 e 1960 o carácter comprometido da maioría dos emigrantes *económicos*, fuxidos, na súa opinión, da fame e da opresión, fronte á visión pesimista que expresou Celso Emilio Ferreiro nas súas obras de 1968 *Cantigas de escarnio e maldicer* e *Viaxe aos país dos ananos*²⁷. Naturalmente, tanto Castelao como Luís Seoane eran exiliados *sui generis*, xa que ambos os dous pasaran un tempo na Arxentina con anterioridade, foran fillos de emigrantes e despregaran unha grande capacidade de empatía con estes últimos.

3. Doutra banda, é verdade que a partir de 1939 foi palpábel o novo protagonismo que adquiriron os sectores comunistas, moi pouco significativos nas asociacións de emigrantes denantes de 1936. Isto explicábase en parte pola chegada dalgúns exiliados vencellados ao PCE, ou cando menos simpatizantes del, pero igualmente polo

²⁶ Carta de Castelao aos galeguistas do interior, 31.3.1946, en *Castelao. Obras. Vol. 6*, pp. 593-614; e carta de Castelao a Rodolfo Prada, París, 10.4.1947 (Fundación Castelao, Santiago de Compostela [FC]).

²⁷ Cf. por exemplo “Un ideal tradicional de los emigrantes”, *Galicia Emigrante*, 11 (maio 1955), s/p. Para unha descrición dos posicionamentos de Seoane, vid. H. González Fernández, *Luis Seoane: Vida e obra*, Vigo: Galaxia, 1994, pp. 56-64.e pp. 165-67.

novo prestixio que este partido —que non descoidara dende *Nueva Galicia* os chamamentos afervoados ao apoio dos galegos de América— adquirira polo seu protagonismo militar na guerra e pola súa disciplina e unidade, fronte ao espectáculo de desunión que ofrecían os partidos republicanos no exilio. Con todo, o PCE xamais tivo unha organización moi nutrida na Arxentina e, na práctica, constituíuse de xeito formal en 1943, pero non a partir de exiliados, senón sobre todo de militantes do Partido Comunista Arxentino que eran españois e que editaron varias revistas, como *Pueblo Español*²⁸. Ese protagonismo comunista, porén, foi constante motivo de tensión nas asociacións de inmigrantes comprometidos coa República, nomeadamente no seo da FSG porteña, como o fora anteriormente nas Sociedades Hispanas Confederadas ou no Frente Popular Antifascista Gallego de Nova York²⁹. Coa diferenza de que, se no seo das organizacións dos emigrantes galegos en Nova York se tratara da oposición entre anarquistas e comunistas, transplantada dende a España en guerra, pero que tamén reflectía a militancia sindical de moitos líderes no propio movemento operario norteamericano, en Bos Aires os bandos debuxábanse de xeito menos nido entre republicano-esquerdistas, comunistas e galeguistas, con numerosos actores que compartían varias fidelidades ou bambeaban entre uns eidos e outros, dependendo de elos de veciñanza, de fidelidade persoal ou sinxelamente de lealdade ás institucións dos emigrantes que xa existían con anterioridade.

4. Ata que punto esas percepcións eran reais? Podemos afirmar que a división entre “política dos emigrantes” e mais “política dos exiliados” era na altura de mediados da década de 1940 máis unha imaxe que unha realidade. Os exiliados, e boa parte dos emigrantes *concienciados* que compartiron lugares de sociabilidade e identidade política con aqueles, tendían a ver nos “antigos residentes” toda sorte de vezos e tachas, resumíbeis na procura do interese individual por riba dos ideais colectivos. Os “emigrantes”, malia estaren orgullosos de acollérenos, vían tamén nos exiliados maiormente personaxes que só traían canda eles rancor, leas herdadas da Guerra Civil (dentro do mesmo bando republicano) e fidelidade a agrupacións políticas que tiñan máis de existencia nominal que operativa no desterro, nomeadamente dende finais da década de 1940. Ora ben, ese divisionismo fora unha acusación frecuente que os sectores políticos enfrontados da colectividade galega

²⁸ Cf. Díaz, *Historia*, pp. 108-15.

²⁹ Cf. N. Pérez Rey, “Unha achega á emigración galega a Nova York”, *Estudos Migratorios*, I:2 (2008), pp. 31-61.

se botaban uns aos outros dende finais do XIX; e tamén era un laio común entre as elites ilustradas e *iluministas* da colectividade galega o desprezo soterrado polos inmigrantes que só trataban de arriquecer e asimilarse na sociedade arxentina, contribuíndo coa súa actitude á falla de creto xeral de Galicia e España na Arxentina. O inmigrante *consciente* e con ideais rexeneradores opúñase aos *Manoliños* e *crustáceos de mostrador* só preocupados de acrioulárense³⁰.

5. Cómpre lembrar que con anterioridade a 1936, e de xeito particular durante o período que vai da I Guerra Mundial ao estalido da Guerra Civil española, a colectividade galega e española na Arxentina distara de ser un paraíso de unanimidade patriótica e republicana, e moito menos que sobexasen nela os grandes acordos arredor de principios fundamentais e compartillados. As disputas da elite inmigrante dende 1870, se non dende denantes, tiñan orixe en diferentes posicionamentos a respecto da política galega e española, e os bandos existían. Era certo, porén, que os emigrados non facían política “de partido” en senso estrito á hora de xogaren as súas cartas dentro da estrutura de oportunidades que lles abría o tecido institucional da colectividade galega, artellado de maneira cada vez máis mesta dende 1904. As faccións diversas do republicanismo español, primeiro, do movemento obreiro, despois, e do galeguismo acharon traducións e modulacións diversas e propias dentro da colectividade galega e española, dende a fundación da Liga Republicana Española (LRE) en 1903 á Agrupación de Socialistas Españoles, ou os diversos grupos galeguistas que se vencellaron de maneira independente ás Irmandades da Fala e, máis tarde, ao Partido Galeguista. Os elos coas formacións políticas coas que se identificaban en Galicia e España eran, porén, moito máis laxos, e a súa autonomía de actuación practicamente total, o que tamén conviña tanto ao seu obxectivo de concitar vontades entre os emigrantes como ao propósito pouco disimulado dende Galicia e España de que os emigrantes, sobre todo, *financiasen*, e talvez que enviasen ideas.

Entre os diversos sectores *politizados* da colectividade galega, que constituían pola súa vez unha pequena minoría das elites societarias desta, existía unha acre rivalidade política pola disputa do poder simbólico e efectivo, que consistía no liderado das asociacións de emigrantes, fosen de ámbito parroquial, fosen as varias institucións que federaban esas asociacións (a FSG, 1921, ou a Federación de Sociedades Agrarias

³⁰ Cf. X. M. Núñez Seixas, *O inmigrante imaxinario. Estereotipos, representacións e identidades dos galegos na Arxentina (1880-1940)*, Santiago de Compostela: USC, 2002, pp. 157-70.

e Instructivas da provincia da Coruña); e os tons da disputa político-ideolóxica non eran menos “cainitas” que os que se estilaban no país de orixe. As divisións e os enfrontamentos dialécticos entre progaleguistas e prosocialistas no seo da FSG durante o período 1925-1936, salferidas de alusións *ad personam* e que lanzaban cuestións, por exemplo, como a condición de idioma para o galego (e a pertinencia do seu uso público), ou o suposto carácter *caciquil* da reivindicación da autonomía de Galicia, non tiveron moito que envexar aos posteriores reproches entre as diferentes faccións do exilio de 1939. Só eran diferentes no ton: non se debatía tanto de siglas como de ideas e formulacións.

6. Durante a Guerra Civil española, as urxencias da mobilización de recursos en prol da República contribuíran a impoñer un certo compás de espera a esas discusións. O espazo que os galeguistas conquistaran na colectividade grazas á mobilización de adhesións pola causa do Estatuto vírase reducido pola lóxica de unidade antifascista en clave española e republicana coa que os sectores socialistas, ferreñamente antigaleguistas, reconquistaron pola súa vez parte do espazo perdido. A tregua era, pois, terriblemente inestábel, como non deixaban de advertir varios dos líderes da colectividade cando informaban aos seus interlocutores na España republicana do que en Bos Aires acontecía³¹; e, de feito, cesou en canto a República perdeu a guerra.

Apreciouse así en varias crebas de fráxiles coalicións máis ou menos frontepopulistas e galeguistas. Deste xeito, socialistas e galeguistas volveron enfrontarse no seo da FSG; a coalición republicana que conquistara a presidencia do Centro Galego en outubro de 1938 comezou a sufrir fendas dende 1939, cando o seu secretario, o galeguista Rodolfo Prada, dimitiu do seu cargo; e a fusión do Grupo Galeguista de Bos Aires —antiga delegación do Partido Galeguista na capital arxentina— co coro Ulteira —inspirado polos galeguistas— e mais a Casa de Galicia (escisión da Nueva Casa de Galicia en 1933, continuadora, pola súa vez, da primixenia institución nada en 1918), que dera lugar en 1937 á Agrupación Casa de Galicia como proxecto de constitución dunha grande entidade controlada polo nacionalismo galego, rematou en 1941, cando a sección mutualista e “apolítica”, que non agachaba o seu desexo de achegarse ao Consulado franquista, acabou por provocar a saída dos galeguistas, que acabaron por confluír na Irmandade Galega en decembro de 1941.

³¹ Vid. por exemplo o detallado informe enviado por Eduardo Blanco-Amor a Rafael Dieste e Xoán Xosé Pla, secretario xeral da Xunta Executiva do PG en Barcelona, dende Bos Aires o 20.4.1937, en BDPO-FBA.

7. Había outro punto en que non existiron grandes diferenzas entre o período anterior e posterior á chegada dos exiliados. Ata 1939-40, practicamente todos os actores politicamente concienciados da colectividade galega da Arxentina estaban obrigados a afacer e modular os seus discursos ás necesidades concretas dos emigrantes, que consistían sobre todo en protección mutua, asistencia sanitaria e recreo. Pois a única maneira de atraer adherentes ás asociacións era mantendo un equilibrio entre fins sociopolíticos máis ou menos explícitos, cobertura de necesidades prácticas dos socios e fomento da solidariedade étnica a diferentes niveis. As entidades, mesmo as asociacións microterritoriais, que máis se dedicaban á *política* atraían tendencialmente moitos menos socios que as que prestaban servizos mutualistas de diferente alcance e natureza; e o perfil social daquelas era máis acomodado, malia os desafoxos retóricos obreiristas, que os das entidades máis realmente interclasistas³². O discurso dos actores máis politicamente concienciados da colectividade galega dende finais do século XIX, que soñaban con converter as colectividades emigrantes en recreacións (ou, cando menos, en representacións sublimadas) dunha patria mellor e con canalizar recursos materiais e inmateriais dende elas para a redención nacional, social, cultural e política —ou unha mestura de todos os obxectivos— dos seus lugares de orixe, víase obrigado así a se tinxir de interclasismo, patriotismo a diversos niveis e saudosismo máis ou menos morriñento. Iso seguiu a ocorrer mesmo no caso de asociacións locais creadas en pleno contexto de posguerra e por activistas ligados á FSG e á causa republicana e de esquerda, como a sociedade Residentes del Ayuntamiento de Portas y sus Contornos, fundada en 1943, que procuraba ben insistir nos seus fins apolíticos, na lembranza da terra de orixe e na instrución no lugar de orixe como elementos aglutinantes dos seus estatutos e do seu discurso, para atraer uns 160 asociados; nos anos vindeiros, a tensión entre apoliticismo explícito e compromiso republicano implícito non deixou de causar disputas internas na entidade³³. O xogo dos equilibrios internos para manter a viabilidade das institucións foi algo ao que tamén se tiveron que afacer as diversas agrupacións republicanas e democráticas de exiliados

³² Témololo amosado así, p. ex., ao compararmos varias asociacións microterritoriais de Bos Aires entre 1904 e 1936: cf. o noso artigo "La récreation de la paroisse: les immigrants galiciens à Buenos Aires (1900-1940)", *Hommes et Migrations*, 1256 (2005), pp. 6-24.

³³ Cf. a descrición de C. Buceta, "Inmigración, subjetividad y política. Crónicas de la Sociedad de Portas", *Boletín del CIRSP*, 2 (2009), pp. 15-24.

españóis na Arxentina e noutros países latinoamericanos despois de 1947, cultivando o patriotismo liberal, a cultura e ata onde era posíbel o mutualismo como formas de manter vivo o lume sacro da cultura política republicana³⁴.

8. Unha maior diferenza viña marcada polo diverso grao de arraizamento no país de recepción dos actores políticos da colectividade galega. Os *emigrantes*, malia faceren política ollando cara ao país de orixe, non podían evitar ao mesmo tempo seren parte da sociedade arxentina. Este era un eido en que moitos líderes societarios eran activos, tiñan simpatías, votaban (no caso de estaren naturalizados) ou militaban en sindicatos e asociacións, o que tamén se traducía na maneira de facer política dentro da colectividade, ante todo polos empréstitos ideolóxicos e de cultura política que os diversos sectores de inmigrantes *concienciados* experimentaran do contorno político arxentino, que ían dende o radicalismo ata o socialismo de Juan B. Justo. Mesmo os galeguistas recibían influencias diversas (dende o humanismo de José Martí ata algúns empréstitos simbólicos) dos nacionalismos latinoamericanos, e tracexaran xenealoxías comúns cos mitos históricos elaborados pola narrativa nacionalista arxentina (e doutros países).

Os *exiliados*, pola contra, chegados polo xeral en idade máis madura, adoitaban ter un interese moito menor pola política do país que os acollía, aínda que máis dun contase con boas conexións nos círculos influentes da sociedade arxentina. Con eles chegaban referencias concretas a fidelidades e disputas políticas que os emigrantes só coñeceran dende a distancia. Con todo, cabe preguntarse se no longo prazo, e dado que os emigrantes *mobilizados* foron perdendo, dende 1936, o contacto coa Galicia de aquén mar, e nomeadamente no caso das sociedades microterritoriais —o verdadeiro viveiro das elites progresistas da colectividade inmigrante galega entre 1904 e 1936—, se perdera de maneira progresiva a interacción cos proxectos e empresas sociopolíticas que se desenvolveran por iniciativa dos porteños en freguesías e concellos de Galicia, dende a promoción de escolas ao apoio a periódicos locais e sociedades agrarias. Os emigrantes *mobilizados* pasaron de forma progresiva, igual que os exiliados, a veneraren un tempo pasado de perspectivas de mudanza sociopolítica e cultural na terra de orixe, que simbolizaron na República perdida e recreada dende a distancia³⁵.

³⁴ Cf. Duarte, *El otoño*, pp. 259-302.

³⁵ Cf. por exemplo o caso da sociedade Hijos de Ferreira de Bos Aires e Montevideo, a través das cartas dos seus promotores, os irmáns Naveiras, en X. M. Núñez Seixas e R. Soutelo Vázquez, *As cartas do destino. Unha familia galega entre dous mundos, 1919-1971*, Vigo: Galaxia, 2005, pp. 147-70.

9. Xa que logo, a *política* en senso amplo sempre estivera presente na colectividade galega, de maneira máis evidente na FSG, de xeito moito máis esluído no Centro Galego, cuxo crecemento en socios e cuxo poder institucional obrigaba ás súas elites directivas a manter un acusado equilibrio político, e que se converteu ademais no feudo dunha elite inmigrante composta de emprendedores de éxito. As diversas agrupacións que concorrían pola presidencia do Centro Galego dende a década de 1920 obedecían moito máis a afinidades persoais e grupos de intereses concretos que a militancias políticas explícitas. E os grupos máis concienciados politicamente adoitaban optar por exercer influencia, máis que por participar abertamente nas disputas polo poder, buscando redes relacionais de penetración máis que enfrontamentos abertos en contenda electoral. Para iso, nada mellor que repartir afiliados e simpatizantes entre diversas candidaturas para postos de xuntas directivas, comisións de contas e un longo etcétera. Todos participaron nese xogo, e mesmo os grupos máis “radicais” e inconformistas, como podía ser a Sociedade Nazionalista Pondal entre 1930 e 1936, e ás veces os anarquistas dende 1905, adoptaran estas estratexias. No pano de fondo da escasa participación dos afiliados ás asociacións de emigrantes nos procesos electorais e nas asembleas en que se elixían as xuntas directivas, o fenómeno máis usual ata a Guerra Civil española, e mesmo despois dela, foi a conformación de grupos de afinidade entre diferentes sectores das elites das asociacións, con base en elos de camaradaxe política, veciñanza, parentela ou mesmo de tipo clientelar. E dos arranxos e enfrontamentos entre esas elites alimentábase a política da colectividade galega.

Algo semellante, no fondo, seguiu a acontecer na posguerra. Aínda que houbo novos actores, como os comunistas, a base de recrutamento dos grupos de afinidade política que disputaban o poder no Centro Galego, na Casa de Galicia ou na FSG eran, fundamentalmente, os emigrantes ou “antigos residentes”, moitos deles cun amplo historial de emigración e reemigración, militancia política en Galicia e na Arxentina (ás veces precedido dun tempo anterior de militancia en Cuba ou nos EE UU, e que reemigraran dende eses países á Arxentina), e de rotación por diversos postos directivos en asociacións locais, galegas e españolas asemade.

É problemático, porén, apoñerlles aos exiliados galegos que se instalaron na Arxentina logo de 1939 un influxo decisivo na reorientación das súas estratexias de liderado e de influencia, fóra dalgúns casos concretos. E non sempre levaron canda eles proxectos de “reorganización” sectoria de grupos políticos e capeliñas personalistas. Por poñer un caso, cando Castelao chega a Bos Aires en xullo de 1940 afirmaba querer ser un “ga-

leguista sen partido”. Aos poucos meses da súa arribada, tentou reorganizar as forzas do nacionalismo galego na Arxentina, para o que, logo de varias xuntanzas, concibiu o proxecto da Irmandade Galega, organización de orientación galeguista, pero suprapartidaria, desbotando propostas elaboradas por emigrantes como Lino Pérez que incidían máis ben en fortalecer a cohesión como partido do Grupo Galeguista en Bos Aires. Mais o rianxeiro vía niso unha estratexia trabucada³⁶. A Irmandade Galega, constituída como organización alternativa con carácter suprapartidario en decembro de 1941, chegou a contar cuns 160 asociados en vida de Castelao. Non eran moitos, pero ata certo punto tratábase dunha militancia *selecta*: entre eles contábanse varios presidentes e directivos de asociacións galegas, antigos membros da Sociedade Nacionalista Pondal e da delegación porteña do Partido Galeguista, así como varias incorporacións novas. Os exiliados, porén, non pasaban dun dez por cento dos afiliados³⁷.

Non demasiado diferente era a situación en institucións como o Centro Republicano de Bos Aires, onde a chegada dos exiliados constituíu un factor moi significativo para o incremento das afiliacións a este, mais onde o groso dos seus asociados seguía a encadrarse na categoría dos inmigrantes *mobilizados*³⁸. Ou na FSG, en que unha minoría de exiliados se sumou, ás veces en postos destacados —como Manuel García Gerpe ou Arturo Cuadrado Moure—, ás actividades societarias, mais na que a batuta seguiu a corresponder aos inmigrantes *mobilizados*, que en moitos casos integraron aos exiliados na cultura política da Federación, máis que deixarse “vampirizar” pola cultura política inserida polos exiliados.

10. Por tanto, nin os exiliados foron determinantes en inserir unha “política de partido” (neste caso, de selo galeguista), nin os antigos residentes formularon de maneira preferente estratexias de “unidade” suprapartidista. Tratábase ao noso entender dunha simbiose constante entre emigrantes e exiliados, con ritmos cambiantes, na que os exiliados adoptaron hábitos dos emigrantes, e os emigrantes adoptáronos,

³⁶ Vid. o proxecto (elaborado por Lino Pérez) para a reorganización do Grupo Galeguista, sometido á Comisión Especial para o seu estudo, reunida na Casa de Galicia o 16.9.1940, na Fundación Penzol (Vigo)-Fondo Castelao (FP-FC); tamén, carta de Castelao a Ramiro Isla Couto, Bos Aires, 26.6.1941 (FC).

³⁷ *Libro de Socios* da Irmandade Galega, en Arquivo da Federación de Sociedades Gallegas de Bos Aires, carpeta “Irmandade Galega”.

³⁸ B. Ortuño, “La comunidad española de Buenos Aires: un estudio sobre el exilio y la emigración (1936-1956)”, Tese de doutoramento, Universidade de Alacante, 2010 (agradézolle á autora o permiso para consultar unha parte desta denantes da súa defensa).

pola súa vez, dos exiliados. Seguía ademais habendo galeguistas que, quer por teren unha sensibilidade política de esquerda, quer por fidelidade cara á FSG, seguiron vencellados a esta última organización e non de maneira preferente ao Consello de Galiza. Pero mesmo no que adoito foi considerado por parte dos seus opoñentes, comezando por Blanco-Amor, como unha mostra do “divisionismo” inserido polos exiliados, como foi a fundación do Consello de Galiza en 1944, hai que lembrar que as fronteiras entre que se debía aos emigrantes e que se debía aos exiliados non eran sempre tan claras. Un dos primeiros proxectos institucionais para a Galicia autónoma no exilio que foi manexado por parte da Irmandade Galega, e que foi un precedente non nato do posterior Consello de Galiza, consistira na constitución dun consello representativo da Galicia emigrada, a Xunta de Galiza, que había de converterse no depositario dos anseios autonomistas e da vontade republicana do país, tendo como base de lexitimidade transitoria as institucións representativas dos emigrantes e reunindo a “todol-os galegos libres de América n-unha soia vontade patriótica, poñendo por riba das ambicións de partido o amor a Galiza e à sua liberdade”³⁹. Ese proxecto xurdiu dos propios galeguistas residentes en Bos Aires, en concreto de Fuco Regueira, administrador do periódico *Galicia* da FSG⁴⁰. Do mesmo xeito, aínda que a estratexia de constitución de centros provinciais derivados da fusión de entidades parroquiais e comarcais, posta en práctica dende 1941 e que foi interpretada como un ataque á súa liña de flotación pola dirixencia da FSG, foi concibida polos sectores nacionalistas, cómpre non esquecer que entre os defensores había exiliados e emigrados que tamén eran exiliados (como Antón Alonso Ríos, sen ir máis lonxe); e que se trataba dun *modus operandi* que se afacía perfectamente ás convencións seguidas polos procesos de fusión e división que caracterizaran o mundo do asociacionismo microterritorial galego con anterioridade a 1936. No fondo, era máis do mesmo: mimetismo do que era facer política na colectividade galega, máis que “divisionismo” exiliado.

Os galeguistas porteños, en todo caso, foron mestres no sucesivo en exercer a arte da influencia dentro das eleccións, as leas internas polo poder e as directivas resultantes das grandes institucións da colectividade, comezando polo Centro Galego. Era unha arte que moitos exiliados republicanos consideraban simple “caciquismo”, mais

³⁹ Proxecto manuscrito dunha Xunta de Galiza, sen data (ca. 1944), en FP-FC.

⁴⁰ Vid. X. B. Abreira, “Francisco Regueira, galeguista. Algúns apuntes para a historia do movemento galeguista antre nós”, *Orientación Gallega*, III:20 (febreiro 1964), pp. 4-6.

que, no fondo, supuña unha clara continuidade a respecto do que fora o seu proceder dende a súa irrupción como grupo organizado en 1918-1919, cando a Agrupación Rexionalista “A Terra” acabou confluindo con outros grupos para inspirar a Casa de Galicia. Algúns dos seus adais, como o peroxán Rodolfo Prada Chamochín, o gran *factotum* do galeguismo porteño na posguerra, xa tiñan unha longa experiencia nesas artes dende 1918-1919. Agora, porén, a estratexia era máis sutil e non consistía en refuxiarse nunha organización, como no fondo seguían a facer os socialistas ensarillados nas leas polo control da Federación de Sociedades Galegas, senón ter adherentes e simpatizantes en todas as faccións. Rodolfo Prada resumía así nunha carta cal fora o *modus operandi* do grupo galeguista perante as eleccións do Centro Galego realizadas en 1947, nas que triunfara a Agrupación Galicia, liderada polo adiñeirado ourensán José Villamarín Prieto, presuntamente home moi acomodaticio coas institucións do réxime franquista. Nin o novo presidente era tan mao, nin os presumibelmente prorrepúblicanos e galeguistas foran tan bos; e o fundamental era seguir a conservar a comisión de Cultura e a redacción do voceiro do Centro:

Pol-o que se refire as eleucións do Centro Galego non foron as cousas coma se pregoáron, felismente. O que ocorreu é que foi derrotada a candidatura dos que viñan gobernando a istitución fai anos (Agrupación “Celta”, que derraderiamente viña descarriándose pol-a culpa do “grupo de Lalín” que a mangonea) coma xusto castigo pol-as desviacións en que viñan incurrindo. O noso cabezaleiro Daniel [Castelao], eu e outros, os condenamos públicamente pol-a súa inconducta desleal. E o eleitorado déulle o trunfo a lista da Agrupación “Galicia” a cal de ningunha maneira se presentou no caraiter que vosté indica. E unha agrupación na que hai de tudo, mais na que predomiñan xentes que son da nosa banda. E o que saíu elixido presidente, —Don Xosé Villamarín—, home centrista impúxose a ñorma de respetar os sentimentos da maioría dos socios do Centro. De maneira que as cousas, pol-o dagora non soio non van máis mal, senon que milloraron. Pol-o de pronto a nova Xunta formou a Comisión de Cultura pra iste ano escrusivamente con xentes nosas: Blanco Amor, Don Pedro Campos Couceiro, Avelino Díaz, Xavier Bóveda (que por razóns persoas non aceptou), Federico Ribas, Manoel Silva e máis eu. A mín desñáronme, non embargantes istar afiliado a “Celta”⁴¹.

⁴¹ Carta de Rodolfo Prada Chamochín ao antigo presidente da Sociedade Nazionalista Pondal, Bieito Fernández, Bos Aires, 20 de febreiro de 1948 (Arquivo de Bieito Fernández Álvarez, Lugo).

Esta maneira de actuar acomodábase ás esixencias das grandes institucións mutualistas, que tiñan moitos socios e, xa que logo, intereses que defender que ían alén das regueifas políticas que obsesionaban aos exiliados e aos emigrados máis comprometidos. Era un corsé difícil de tronzar. Velaí a evidente observación dun dirixente do Centro Republicano Español, José Venegas, nunha carta a Ángel Ossorio y Gallardo en decembro de 1941: “Si se formara mañana para el Centro Gallego una candidatura integrada por los españoles de más probado republicanismo entre los antiguos residentes, tampoco creo que deberíamos apoyarla, porque una vez elegidos, en cuanto se plantease una contradicción entre los intereses del Centro Gallego y la conveniencia republicana, optarían por lo primero”⁴².

A divisoria, en todo caso, non era tanto a que separaba a “política dos emigrantes” da “política dos exiliados”, senón a que arredaba as asociacións militantes das asociacións mutualistas. E iso acontecía denantes e despois de 1936-1939.

“XURELOS” E VELLAS EMIGRANTES: UNHA NOVA DIALÉCTICA?

En último lugar, cómpre sinalar que un fenómeno xeral que atinxiu a gran maioría das colectividades de emigrantes galegos xa asentados en América, e mais aos exiliados que nelas se integraron, foi a falla de relevo xeracional do exilio, e mesmo da primeira camada de exiliados de 1880-1930, perante a nova vaga de emigración *económica* que, malia incluír dentro dela máis dun exiliado político ou desafecto ao réxime franquista, se distinguiu por unhas características sociolóxicas, e unhas orientacións sociopolíticas, sensibelmente diferentes. O mesmo Castelao, de feito, nunha das súas últimas mensaxes, datada o 28 de xuño de 1949, aludía de maneira breve pero contundente ao que el interpretaba como falla de ideais democráticos desa nova vaga de inmigrantes, e denunciaba “a mentalidade dos novos emigrantes galegos, que veñen a enriquecerse cos métodos correntes en Hespaña. Falaría da emigración dos xurelos con tanto respecto como falaría da emigración dos galegos de hoxe en día”⁴³.

⁴² Carta de José Venegas a Ángel Ossorio y Gallardo, 17.12.1941, citada por B. Ortuño, “La comunidad española de Buenos Aires”.

⁴³ “Mensaxe do presidente do Consello de Galiza”, *A Nosa Terra*, 469 (xullo 1949).

Probabelmente Castelao só enxergaba unha parte da realidade multiforme da nova inmigración procedente de Galicia dende 1946-1947. Entre os acabados de chegar habíaos que buscaban na Arxentina non só novas oportunidades laborais, senón tamén un clima de maior liberdade política do que coñecían en España, incluíndo resistentes ao franquismo, desconformes, antigos represaliados e presos. Tratábase, con todo, dunha inmigración integrada maioritariamente por labregos nados nos finais dos anos vinte e ao longo da década dos trinta. Eran fillos da represión, do racionamento, das requisas das Xuntas de Abastos, do medo e da pobreza, a maioría deles co servizo militar feito no exército español —do que moitos gardaron unha boa lembranza, por nel aprenderen algún oficio ou completaren a súa alfabetización, o que lles fora de grande utilidade na emigración—, e moitos deles arribaban marcados por un certo verniz de adoutramento franquista; ou, cando menos, sen memoria do que fora a II República, a mobilización sociopolítica e asociativa anterior a 1936⁴⁴. Aínda en 1958, un emigrante en Montevideo de conviccións laicas e republicanas, Vicente Naveiras, escribíalle ao seu sobriño en Ferreira (San Sadurniño) que “los que vienen ahora de esas tierras [...] bienen tan cambiados parece que no solo perdieron la moral sino también la dignidad”⁴⁵.

Todo o anterior non excluía o descontento pola situación socioeconómica, pola miseria e as privacións da posguerra, que tamén estenderan certas actitudes sociais de oposición máis ou menos activa a determinados aspectos da política do réxime franquista. Pero a *política* era un tema tabú, e o consentimento unha actitude estendida⁴⁶. Un emigrante da parroquia de San Tirso de Vilanova (Malpica) nado en 1928, que chegou a Bos Aires en 1952, lembraba así anos máis tarde:

Veníamos de convivir con el franquismo, pero yo nunca me di cuenta de que Franco era un dictador. Pertenecíamos a una familia muy católica y eso era sinónimo de franquista [...].

⁴⁴ Exprésano así algunhas autobiografías de emigrantes desta xeración: vid. por exemplo L. Varela, *De Galicia a Buenos Aires —Así es el cuento—*, *Recuerdos desde el Bar La Cancha*, Bos Aires: Eds. Volpe, 1996, pp. 41-44; J. Bodelón, *Vida azarosa de un emigrante*, Lugo: Alvarellos, 1995; X. M.ª Manteiga, *Cartas dun emigrante*, Bos Aires: Ed. do autor, 1996; B. Fernández, *Paleta de aldea*, Bos Aires: Sophos, 1960. Igualmente, vid. as observacións de J. Puga, *Así fue nuestro destino*, s. l. [Bos Aires]: s. ed., 1988.

⁴⁵ Carta de Vicente Naveiras a J. A. Naveiras, Montevideo, 12.3.1958, citada en Núñez Seixas e Soutelo, *As cartas*, p. 178.

⁴⁶ Vid. A. Cabana Iglesia, *Xente de Orde. O consentimento cara ao franquismo en Galicia*, Santa Comba: TresCTres, 2009.

Éramos amigos del cura y de la guardia civil, y aunque yo de política no entendía absolutamente nada, igual aplaudía los discursos del Caudillo. [...] Por las buenas o por las malas, blancos o rojos, obedecíamos al pequeño gigante aunque nos matara de hambre. Había que pagar las consecuencias de la guerra y sin protestar. En Galicia éramos la gran mayoría franquistas y estábamos orgullosos de haber ganado la guerra. Si este era el premio de los ganadores, el botín fue bien escaso⁴⁷.

Ao chegaren a América e integrárense en sociedades moitas veces lideradas polos antigos emigrantes republicanos, ou ben influídas polos exiliados, moitos deles experimentaron rexeitamento perante a ausencia dos símbolos *españoles*. Por exemplo, cando co gallo das festas locais ou de conmemoracións na sede dos centros non ondeaba a bandeira bicolor, algo que deu lugar a novas edicións de *guerras das bandeiras* na década de 1960 en varias sociedades locais, como o Centro Tui-Salceda de Bos Aires⁴⁸. Para unha parte deses novos emigrantes, o seu ascenso ao liderado das institucións mutualistas e recreativas, xenerosamente apoiado pola diplomacia franquista, constituía unha parte das súas expectativas de recoñecemento público, paralelas á súa mobilidade social ascendente. E niso atoparon apoio daquel sector profranquista das colectividades emigradas, ou cando menos dos que devecían por “normalizaren” relacións co poder imperante en España, entre os que de cando en vez se atopaba algún antigo emigrante *mobilizado* pola República que, retornado á súa terra natal de visita nas décadas de 1950 e 1960, cando a etapa máis forte da represión xa amainara, chegaba á conclusión de que en Galicia non se vivía *tan mal*⁴⁹. O contacto máis frecuente coa terra de orixe, favorecido pola xeneralización do transporte aéreo, así como a constatación da supervivencia do franquismo, o esmorecemento da memoria republicana e os sinais de desprezamento económico na España da década de 1960 cuestionaron moitas certezas. E Arxentina, pola súa vez, distaba de ser unha democracia modélica.

Por suposto, xeneralizar e categorizar implica salientar as condutas e tendencias maioritarias, polo que sempre ten algo de inxusto. Pois non é menos certo que, igual

⁴⁷ Varela, *De Galicia a Buenos Aires*, p. 51.

⁴⁸ Entrevista do autor con Luis M. González, secretario de cultura da Casa Tui-Salceda de Bos Aires (Bos Aires, outubro de 1998).

⁴⁹ Foi o caso, por exemplo, do antigo arredista e logo membro da Irmandade Galega Lino Pérez, cando voltou a Galicia por un tempo en 1960: vid. Díaz, *Historia*, p. 239.

que acontecerá no caso da emigración a Europa, tamén a segunda vaga migratoria socializará en política máis dun campesiño, e máis dun emigrante entrará en contacto coa cultura política dos exiliados e das antigas elites comprometidas da colectividade, recollendo o seu legado e identificándose con el⁵⁰. A supervivencia ata a actualidade da FSG en Bos Aires, grazas ás achegas de novos inmigrantes de posguerra, é un bo exemplo; pero tamén o é o seu lento esmorecemento. Pero *como tendencia xeral e maioritaria*, e tendo en conta o que aconteceu nos ámbitos institucionais *autónomos e específicos* da colectividade galega, pensamos que na altura de finais da década de 1950 xa non existía, se algunha vez for a tal, unha dialéctica entre política dos emigrantes e política dos exiliados. O que emerxeu foi unha nova contradición de intereses e cosmovisións, e por tanto de visións da patria dende a distancia, entre *antigos residentes mobilizados e emigrantes*, por unha banda, e *novos inmigrantes* pola outra. A desproporción do baixo número (relativo) de exiliados galegos, fronte á nova enxurrada numérica de emigrantes que arribou ao país entre 1956 e 1970, contribuíu a esluír o legado e a influencia dos exiliados. Con todo, o seu selo é aínda hoxe perceptíbel na propia arquitectura institucional da colectividade galega de Bos Aires, por moito que unha boa parte das elites dirixentes das entidades fundadas ou inspiradas no seu día, grazas á conxunción de esforzos entre emigrantes e exiliados, nin teña conciencia desa orixe, nin teña interese real en cultivar a súa memoria.

⁵⁰ Un caso coñecido é o líder sindicalista Manuel Mera, fillo de emigrantes socializado politicamente en Bos Aires nos ambientes dos galeguistas porteños: vid. X. Leira, *Manuel Mera, a paixón militante*, Vigo: Xerais, 2000. Outro, o de Antón Moreda, promotor do *Consello da Mocidade* en 1962: vid. a entrevista "Antón Moreda Rodríguez, o legado do exilio", *Murguía*, 9 (2006), pp. 109-17. Poderíanse sinalar varios máis, sen saírmos do Río da Prata, como Antón Santamarina Delgado, o escritor Xosé Neira Vilas, o dirixente da FSG Francisco Lores Mascato, e un longo etcétera.